

ВІДГУК

офіційного опонента

завідувача відділу природно-техногенної та екологічної безпеки

Інституту демографії та проблем якості життя НАН України,

доктора економічних наук, професора

ЛЕВКОВСЬКОЇ Людмили Володимирівни

на дисертацію **ДОРОША Богдана Йосиповича** на тему:

«Вплив поведінкової економіки на економічне зростання»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії

зі спеціальності 051 «Економіка»

галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дослідження. Поведінкова економіка, яка досліджує, як психологічні фактори впливають на економічні рішення індивідів, останніми роками стала значущим полем досліджень. Її актуальність обумовлена здатністю виявляти та пояснювати відхилення від традиційних економічних теорій, що базуються на раціональному прийнятті рішень усіма економічними агентами.

Одним із ключових аспектів поведінкової економіки є розуміння, як когнітивні упередження та емоції впливають на споживчі витрати, інвестиції та заощадження. Наприклад, ефект статус-кво, схильність до ризику та вплив соціальних норм можуть призводити до непрогнозованої економічної поведінки, що впливає на загальний економічний розвиток.

На макроекономічному рівні поведінкова економіка відіграє важливу роль у поясненні циклів економічних бумів і спадів. Зокрема, підвищений оптимізм або песимізм серед інвесторів може спричинити нерівномірне зростання ринків, тоді як панічні настрої можуть призвести до різких економічних спадів. Розуміння цих психологічних і поведінкових явищ дозволяє урядам і центральним банкам розробляти більш ефективні політики, які сприяють стабілізації економіки.

Значний вплив поведінкові фактори мають на продуктивність праці та інновації. Мотивуючі фактори, такі як винагороди та визнання, можуть значно підвищувати продуктивність і стимулювати економічне зростання.

У цілому, інтеграція поведінкової економіки в економічні моделі надає більш комплексне розуміння економічних процесів, що сприяє більш стійкому та передбачуваному економічному зростанню та загальному добробуту суспільства.

З огляду на вищенаведене, врахування поведінкових аспектів дозволяє створювати більш реалістичні моделі, попереджати економічні кризи, підвищувати ефективність державної політики та сприяти сталому економічному розвитку. Це особливо важливо в умовах сучасного світу, підкреслюючи актуальність обраного здобувачем напряму дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації. Дисертація Богдана Йосиповича Дороша містить низку авторських висновків, узагальнень, положень та рекомендацій, що відповідають вимогам до наукових робіт такого рівня та є цікавими з наукової і практичної точок зору. Дослідження базується на вдало підібраній сукупності методів наукового пізнання. Вміле застосування здобувачем загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання: моделювання, економічного та статистичного аналізу, абстрактно-логічні методи, синтезу та порівняльного аналізу, графічний метод та системний підхід дозволило об'єктивно дослідити обрану тематику та сформулювати обґрунтовані положення, що характеризуються новизною.

Автором вперше обґрунтовано логічно-сміслову модель поведінкових факторів та їх вплив на виникнення та поширення криз в Україні, зокрема на прикладі Великої рецесії (глобальної фінансової кризи 2008–2009) та Великого локдауну (пандемія COVID-19). Модель спрямована на забезпечення антикризового управлінського процесу, збагачуючи його розумінням поведінкових упереджень, відповідними інструментами та прогнозами в цілях попередження настання криз або скорочення їх тривалості (п. п. 2.2, с. 140–141).

Представляють інтерес розвинені автором концептуальні засади впровадження агентських моделей у макроекономічному моделюванні,

які, на відміну від існуючих моделей, забезпечують реалістичне врахування принципів поведінкової економіки шляхом інтеграції поведінкових агентів. Імплементация запропонованих підходів, які полягають у достатній гнучкості, адаптивності та динамічності моделювання, дозволить підвищити прогнозованість та передбачуваність функціонування суспільно-економічної системи та процесів, що важливо при повоєнному відновленні та для забезпечення економічного зростання. Агентські моделі, що ґрунтуються на поведінці на мікрорівні, становлять значну цінність в аналітичному інструментарії для оцінки економічної політики, доповнюючи теоретичні засади, людські експерименти та емпіричні дослідження, та мають ряд переваг (п. п. 1.3, с. 76–80).

Вагоме значення має аналіз типів моделей, що застосовувалися центральними банками розглянутих країн під час Великої рецесії та Великого локдауну. Встановлено, що розвинені країни використовували різні типи неокейнсіанських DSGE-моделей та макроеконометричні моделі. Жодна з цих моделей не змогла передбачити настання Великої рецесії та появи негативних наслідків від запровадження локдаунів та значних обсягів фіскальних стимулів під час Великого локдауну. Наразі, центральні банки розглянутих держав розробляють нові агентські моделі, що базуються на поведінковій економіці (підрозділ 2.1, с. 110–111). В Україні ж використовується неокейнсіанська DSGE-модель, яка також не змогла передбачити Велику рецесію, а її ефект на вихід із кризи під час Великого локдауну складно оцінити, так як криза була значно посилена через повномасштабне вторгнення. На момент написання дисертації, НБУ не розробляє повноцінну поведінкову модель при побудові макропрогнозів, хоча й спирається на кілька емпірично орієнтованих документів (підрозділ 2.2, с. 139–143).

Значним науковим внеском є удосконалення квартальної прогнозної моделі НБУ шляхом введення у неї реальних економічних агентів, на відміну від загальноприйнятих класичних агентів. Замість використання лагового значення споживання було запропоновано використовувати середньозважену

функцію очікуваного споживання. Це дозволяє оцінити виражений вплив очікувань на глибину та швидкість відновлення розриву ВВП до базового рівня в усіх розглянутих шокових сценаріях. Розуміючи, як споживчі очікування впливають на відновлення економіки за різних шокових умов, центральні банки можуть ефективніше стимулювати економічне зростання після несприятливих шоків та управляти монетарною експансією, щоб запобігти надмірній інфляції під час позитивних шоків. У моделі внесено зміни у початковий фактор, що впливає на розрив ВВП, а саме замінено його попереднє значення, на майбутні очікування (підрозділ 3.1, с. 183–187).

Важливо зазначити, що **інформаційною базою** дисертаційного дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн, відкриті бази статистичних даних, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк, Міністерство фінансів України (Мінфін), Національний банк України (НБУ), Федеральна резервна система (ФРС), Державна служба статистики України, США, Британії, Європейський Статистичний Офіс (Євростат) та інших офіційних документів від державних органів влади. Дисертація виконана з використанням програмного забезпечення MS Excel для побудови графічного зображення даних, та платформи для програмування та чисельних обчислень MATLAB для тестування моделі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з напрямками і планами науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут землекористування Національної академії аграрних наук України» (номери державної реєстрації 0121U108433 та 0121U108434) та Національного університету біоресурсів і природокористування України (номер державної реєстрації 0116U001912).

Практичне значення та впровадження результатів дослідження. Дослідження характеризується наявністю положень доведених до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження на практичному рівні. Рекомендації щодо вдосконалення існуючої QPM-моделі Національного банку України шляхом введення у неї реальних економічних агентів, що базуються на

поведінковій економіці знайшли відображення у навчальній програмі економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 040/05 від 29 квітня 2024 року). Розроблено інструменти макроекономічного моделювання на основі діяльності реальної поведінки економічних агентів, що відображено в дослідженнях Національного університету біоресурсів і природокористування України. Розроблено квартальну модель прогнозування макроекономічних розривів, яка зокрема враховує вплив коливання цін на сільськогосподарську продукцію на макроекономічну та макрофінансову ситуацію в країні. Апробовано дослідженнями Інституту землекористування НААН в частині коливання цін на сільськогосподарську продукцію (довідка № 64/1 від 02.05.2024 р.).

Повнота викладення основних наукових результатів в опублікованих працях. Основні положення та практичні результати дисертації повною мірою висвітлено в 15 наукових працях, з яких 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, стаття в іншому науковому виданні, 10 тез наукових доповідей.

Дискусійні положення та зауваження по роботі. В цілому оцінюючи дисертаційне дослідження Богдана Йосиповича позитивно, варто акцентувати увагу й на дискусійних його положеннях та певних недоліках:

1. У таблиці 1.4 (підрозділ 1.3) здобувач визначає одну із загроз як «Виникнення криз, з якими ці моделі можуть бути не в змозі впоратися». У зв'язку з цим виникає питання, чи дійсно доцільно переходити до використання моделей, які можуть виявитися нездатними впоратися з кризами.

2. Перехід від аналізу впливу та наслідків Великого локдауну, а також дій та рішень агентів під час пандемії до аналізу макроекономічних DSGE моделей видається недостатньо сформованим, і, як наслідок, логічна цілісність підрозділу 2.1 є недостатньою. Можливо, доцільно виділити аналіз макроекономічних DSGE моделей в окремий підрозділ? (с. 110–113).

3. У таблиці 2.13 (підрозділ 2.2) здобувач наводить загальну оцінку збитків, завданих інфраструктурі внаслідок вторгнення, посилаючись на сторонні джерела. Було б корисно коротко описати методологію, використану для оцінки цих втрат.

4. У підрозділі 3.2, с. 208–211, здобувачем проаналізовано інвестиційні пенсійні фонди розвинених країн світу та запропоновано запуск Другого рівня пенсійної системи на основі досвіду проаналізованих країн. Постає питання, яким чином здійснювати запуск інвестиційного пенсійного фонду в Україні, враховуючи дефіцит існуючої солідарної пенсійної системи (Першого рівня)?

5. У підрозділі 3.1, с. 180–183, здобувач спершу описує базову формулу квартальної прогнозованої моделі НБУ, яка враховувала розрив реальної кредитної ставки та розрив реального ефективного обмінного курсу окремо, натомість, для агентської моделі використовується спрощена формула, яка передбачає врахування індексу реальних монетарних умов як середньозваженого значення попередніх двох показників. Чи не призводить таке спрощення моделі до зниження її достовірності?

Викладені вище зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, а лише можуть слугувати предметом наукової дискусії під час захисту дисертації.

Загальний висновок. В цілому дисертація Дороша Богдана Йосиповича на тему: «Вплив поведінкової економіки на економічне зростання» є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно на актуальну тему. Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість та достовірність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 року, № 502 від 19 травня

2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), а її автор Дорош Богдан Йосипович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент завідувач відділу природно-техногенної та екологічної безпеки Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, доктор економічних наук, професор Людмила ЛЕВКОВСЬКА